

ONESKORENÁ POCTA GABRIELOVI MARCELOVI

ELENA VÁROSSOVÁ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

Nielenže slobodnému činu nemusí nutne predchádzať objektívny odhad, ktorým by som dopredu rozlíšil, čo je a čo nie je v mojej moci, ale naopak, je pravdou, že pravá definícia vôle znie: chcem, teda môžem; čiže rozhodujem, že to a to môžem urobiť, ten a ten výsledok dosiahnuť práve preto, že chcem (alebo pretože je treba), aby sa tá vec urobila, aby sa onen výsledok dosiahol. Slobodne konať znamená vždy prinášať niečo nové; keď si to uvedomíme, vidíme, akým protirečením by bolo tvrdiť, že sa musíme pridržať iba toho poznania, ku ktorému som už dospel predtým.

(Gabriel Marcel: *K filozofii nádeje*)

Koncom novembra a v decembri roku 1989 sa v našej vlasti odohrávali na uliciach a námestiach veľkých i menších miest manifestácie osobitného typu ľudských zhromaždení, ktorým by bolo bezpochyby hodno venovať aj pozornosť zo strany filozofie. Bez nároku na celkovú a systematickú analýzu týchto udalostí (čo je predmetu veci podľa jej povahy azda aj neadekvátne), chcem sa tu dotknúť s veľkou opatrnosťou iba niektorých momentov bezprostrednej skúsenosti Neuveriteľného, ktorým sa zapísali do štruktúry môjho vedomia.

Prečo hovorím o opatrnosti? Neváham sa priznať, že ešte dosiaľ, keď zvažujem situáciu, v obklúčení ktorej sa uskutočňovali tieto obdivuhodné vystúpenia ľudskej vôle, odvahy a nenásilia zoči-voči ešte plne ozbrojenému a navyše rozhnevanému systému moci, mám pocit obavy, aby sa prílišnou sústredenosťou pozornosti na ne nerozplynula a nezničila faktickosť ich charizmy. No ani najväčšia opatrnosť a obava nemôže zabrániť mysleniu, aby nehľadalo pomenovanie pre zážitok ich Neopakovateľnosti, ich metadejinného statusu, aký naša národná (a možno ani svetová) história ešte nezaznamenala a sotva aj zaznamená.

Doma aj vo svete sú tieto vystúpenia známe pod menom „Nezná revolúcia“. V jazyku filozofie by sa mi žiadalo nazvať ich manifestáciami Nádeje. Prosím čitateľov, aby mi dovolili túto malú licenciu, ktorú sa, ostatne, pokúsim hneď aj filozoficky zdôvodniť.

Účastníci manifestácií brali — väčšinou neuvedomele — na seba a so sebou do budúcnosti aj farchu problémov, ktoré nám zanechala minulosť: celkovo porušený a vykoľajený život. Touto starosťou vydali manifestujúci časovému oddialeniu bezprostredné splnenie Očakávaného. Vedeli by v budúcom čase tvrdej práce, v čase strádania zostať bez Nádeje verní duchu manifestácií? Vystačili by na všetky ťažkosti so získaním ešte nenaplnenej Slobody, keby akt jej získania nespájali s nádejou, že sloboda je a bude v budúcom čase garantom splnenia cieľov, ktoré manifestácie artikulovali ako bytie v pravde a dôstojnosti? Čas slobody a čas nádeje sa dôverne spájajú v každom čine, v ktorom ide o prekonávanie prekážok a tvorbu nového.

Časový rozmer nádeje sa do manifestácií včlenil z inej strany prostredníctvom tých, čo po roku 1968 zdieľali osud vydedencov z diaspóry. V osídľach totalitnej moci mohla byť všetkým absenciou slobody trpiacim a frustrovaným učiteľkou čakania iba nádej; veď nádej je prvá a posledná sila a úfnosť bezmocných, že čas a dejinná skúsenosť pracujú nakoniec vždy, hoci oklukami, pre víťazstvo pravdy. Život v lži nemôže byť natrvalo pôdou zdravého rozvíjania ľudského života, ba, ako sme sa presvedčili, ani zdravej prírody, krásy našich miest a útulnosti našich obydľí.

V čase vrcholenia Nežnej revolúcie u nás oslavoval západný kultúrny svet storočné jubileum významného filozofa Gabriela Marcela. Marcel vytvoril pozoruhodné dielo, v ktorom, ako nasledovník Sokratovho záujmu o človeka a hľadania pravdy o ňom v rozličných situáciách, spracoval nekonečne mnoho tém a pojmov, ponúkajúcich osvetlenie aj takmer všetkých otázok, ktoré si tu kladieme.

Problém nádeje je u Marcela jedným z oporných bodov jeho skúmaní a súčasne najdôležitejším odkazom budúcemu ľudstvu. Analyzoval ho prenikavo a do najsubtílnejších významových záhybov. Ukázal, že ide o potrebu, ktorá má pre človeka substanciálnu hodnotu. Nádej a človek ako bytosť, vystavená od narodenia až po smrť najrozličnejším útrapám a prekonávaniu prekážok, sú pojmy spolunáležiace. Marcelove náhľady poskytujú významnú podporu aj pri dešifrovaní spôsobu transcendovania našich manifestácií do roviny Neuveriteľného. Potrebné je vyzdvihnúť, že sám nepokladá nádej za psychologický stav duše, ktorý môže dať človeku istotu, že dosiahne niečo, čo chce mať, alebo sa zbaví niečoho, čo mu prekáža, ak sa jednoducho odovzdá dôvere v nádej. Nádej predpokladá podľa Marcela práve a predovšetkým určitý špecifický uvoľnený stav vedomia a slobodný postup skúsenosti, ktorý ruší vedomie uzavretosti času a otvára možnosť „prieniku a priehľadu“ časom. Človek, ktorý sa rozhoduje urobiť niečo, čo by chcel urobiť, získava týmto priehľadom akoby tušenie alebo priamo istotu, že čin, ktorý chce urobiť, môže a má urobiť, pretože ho treba urobiť.

V tejto súvislosti upozorňuje Marcel na málo známy poznatok, že „keby sme chceli nádej súdiť z hľadiska *hotovej skúsenosti*... ujde nám práve to, čo je pre ňu špecifické. Pravdou je totiž, že nádej je zapojená v pradiwe skúsenosti, ktorá sa tvorí, alebo, inými slovami, v pradiwe dobrodružstva, ktoré sa práve odohráva“. Preto tí, „ktorí rozhodujú v mene hotovej skúsenosti, s obľubou hovoria: z toho nieto cesty von“. Naproti tomu pre vynálezcu a výskumníka je charakteristické, že hovorí: „Nejaký spôsob, nejaká cesta musí byť“ a dodáva: „Nájdem ju“. Ten kto dúfa, hovorí prosto „Nájde sa“ (1, s. 113—114).

Účastníci našich manifestácií, odmietnúc inštitucionalizované konečné pravdy, v ktorých sme žili ako v uzavretých väzeniach, nastúpili cestu nádeje. Odvážili sa slobodne podniknúť veľkú výpravu za vlastnou skúsenosťou, ktorú človek musí vykonať, aby našiel dôkaz sebaopotvrdenia v skutočnosti a stratil v nej cudzotu. Je to cesta spojená so zodpovednosťou a rizikom, od ktorých nás chcela uchrániť Bezpečnosť hotových, istých, neosobných, direktívnych právd doktríny socializmu. Bez získania osobne prežitých istôt nedosiahne nijaký človek dôkaz, že je vo svete nie anonymne a bezmocne vydaný napospas životu, ale že má povolanie svojho vlastného sebavytvárania, ale aj zodpovednosť za sebastratu.

Z tohto uhla výkladu atribút Nádeje novembrových manifestácií neproti- rečí v princípe obsahu a cieľom Nežnej revolúcie. Chce iba naznačiť vzhľadom na marxistické chápanie pojmu revolúcie (ako náhleho prevratu spoločensko- politického poriadku, v ktorom ide o moc tried), že v sociálnom a duchovnom rozvrhu našej revolúcie fungovali iné páky rozchodu so starým poriadkom. Jednou z nich bolo vzopätie Nádeje, provokujúcej novú víziu budúcej spoloč- nosti. Konkrétne živé individuá nebudú do nej zapojené cez funkcie, hodnosti, ako mechanické súčasti alebo ovládané figúry, ale cez pružinu individuálnych a pluralizovaných záujmov a činov, cez vskutku viditeľné tvorivé súťaženie a zápolenie. V takomto procese by bolo azda možné dúfať, že sa reálne naplní aj to, čo Marx nazýval rozvojom bytostných síl človeka. V socializme, v ktorom sme pol storočia žili, zostali bytostné sily človeka pokojne spať, nasýtené elementárnym víťazstvom „každodenného chleba a taniera šošovice“ a la- hostajné k „zúrodňovaniu človečích podstát“, ako konštatoval jasnozrivý básnik.

*

Kto vstupoval s pozornosťou a vnímavosťou do priestoru a poriadku, charakterizujúceho vnútorný princíp manifestácií, okamžite postrehol, že sa tieto masové stretnutia ľudí líšia od doteraz známych manifestácií „más ľudu“. V historických prácach sa o masách ľudu písalo ako o tvorcoch histórie. V skutočnosti sme sa v uplynulom polstoročí našej histórie stretali s nimi najčastejšie v podobe pochodujúcich útvarov a v roli stafáže, poverenej po- vinne oslavovať vybrané udalosti, lepšie povedané, ich aktérov alebo ich hostí. Ako prvý indikatívny znak odlišnosti oboch masových udalostí odrel do očí znak odlišnosti vonkajšieho aranžmán. Manifestáciám nádeje chýbali honosné tribúny s hierarchicky rozostavenou elitou Prikazujúcich a Udeľujú- cich milostí. Na pódiá našich manifestácií vystupovali ľudia neškolení v poli- tickej stratégii a taktike. Ponúkali svoj hlas, svoje slovo ako médium tlmoče- nia požiadaviek okolo sa tlačiacich a rozostupujúcich ľudí, ešte krehkých neistotou, ale silných nádejou, že sa začína čas Bilancovania. Vládnuci budú musieť skladať účty za svoje vladárenie, ovládanie prejsť vnútornou katarziou. Forma dialógu oslovujúcich a oslovovaných sa viedla prostriedkami nekon- venčných príhovorov, vyznaní a vyzvaní, ozvučovaných piesňami, ktoré dote- raz žili iba v „underground“. Vážnosť situácie sa dramatizovala a odľahčovala prítomnosťou Mladosti, z ktorej obetí 17. novembra v Prahe vzkličiilo zrno manifestácií a ktorej spontánnosť strhla k protestu aj doteraz váhajúcich a zlomených.

Tu si kladiem otázku: Aký význam má popis obrazu tejto situácie? A aký význam môže mať v tejto súvislosti pozorovať telesný výzor ľudí, ich tváre a pohľady? Podľa Gabriela Marcela, obhajcu kategórie človeka v situácii a existenciálnej jednoty človeka ako ja — telo, má *vonkajškovosť a telesnosť človeka* priamo indikatívny význam pre kvalifikovanie jeho vnútorných po- stojov. Človek určitej situácie je akoby vtelením seba samého v nej. „Všetko vo svete zakúšam ako predĺženie mojej vlastnej telesnosti...“ (2, s. 261, 265). „...moje telo je telom mojej prežitej a prežívanéj skúsenosti“ (3, s. 10). Prítom tvár a pohľad sú schopné vyžarovať postoj ducha a svetlom ožiare- nia prezrádzať porozumenie alebo odpor. Deň za dňom sme aj na našich ma-

nifestáciách mohli žasnúť, ako sa do tváre ľudí usadzuje oduševnenie a navracia radosť, ako možno z nich čítať otvorenosť k druhému, nadväzovanie spolupatričnosti s inými. Objavila sa prítomnosť blízkeho. Prevolávané politické heslá „My chceme slobodu“, „V jednote je sila“ akoby transsubstanciovali na intersubjektivitu, v ktorej sa individuálne *ja* spája s *ty*, marcelovsky povedané, na *my*, alebo sokratovsky povedané, na všeobecné *ja*. Po dlhotrvajúcom tlaku na slobodnú individuálnu duchovnosť človeka a prirodzenú sociálnosť ľudských bytostí nastal náhle pretlak Potláčaného. Zvnútra zhromaždených vyžarovala vôľa postaviť sa bez ohľadu na ešte platnú moc, slobodne, konkrétne a záväzne za zmenu svojho ľudského a spoločenského štátu. Nemožné sa stávalo možným: ešte včera ustrašená, ľahostajná, reglementovaná masa vzájomne takmer nekomunikujúcich ľudí sa pred zrakom pozorovateľa menila na živý prúd a kolobeh bytostí túžiacich po osobnej slobode a ľudskej spriaznenosti.

Pri tomto bode pozorovaní sa musíme opäť zastaviť a položiť si otázku: Dá sa moment Neuveriteľného v atmosfére manifestácií vysvetliť jednoducho v rámci racionálnej reflexie a afektivity, ako sa to môže zdať na prvý pohľad? Náhly výbuch odhodlania a intenzita všeobecného vzrušenia by poukazovala na prevahu afektívno-emotívnej motivácie, ktorú možno vysvetliť ako reakciu na brutalitu udalostí v Prahe. Za nereflektované vzplanutie nižších afektívnych citov prehlasovala spočiatku manifestácie aj vládna moc, posmeľujúca sa ešte Falošnou nádejou, že ide o udalosti ad hoc. Neutíchajúce výbuchy manifestácií vyjavovali postupne v prúde výziev k nenásiliu a porozumeniu racionálne zdôvodnený program Návratu k spoločensko-politickému stavu, princípy ktorého sa udržiavali v duchu našich národov ako jeho neodstrániteľná historická vrstva a tradícia.

Bolo by chybou dokazovať, že sa Nežná revolúcia odohrávala bez zvýšenej afektivity a emocionality. Takmer rovnako chybné by bolo nevidieť, že afekt hnevu a stresania vinníkov nemali pozitívny účinok na vznik a intenzitu odporu, ktorú manifestácie vyvolali proti panstvu totalitnej diktatúry a jej monopolu rozumu. Kritická reflexia ťažkostí, ktoré bolo treba predvídať pri znovuvydobyí slobody a demokratického poriadku, mohla v našej situácii znamenať iba brzdu radikálneho vystúpenia. Akeft oduševnenia, vlastný, najmä Mladým, dodal odvalu aj váhavejším a prispel ku koncentrácii a vypätiu síl Smelých a Vodcovských. Povel k Nežnej revolúcii dal bezpochyby silný afekt a emócia. Hodnota afektivity sa viaže na tú stránku manifestácií, ktorá poháňala priebeh udalostí a udržiavala ich vnútorné napätie v intencii Cieľa. Na zážitku Neuveriteľného sa však podieľala iba sprostredkované, pretože v afekte niet schopnosti transcendentovania. Pri hlbšom pozorovaní sme sa navyše mohli presvedčiť, že taktovkou a scenárom programu manifestácií bol — Rozum — racionalita. Ako a akým kanálom prenikli tieto princípy do „masového tela“ manifestácií, do tela, ktorého skúsenosť bola ešte pred nár. dňami naoko celkom iná?

Tento problém sa nedá zodpovedať zo samého pozorovania. Musíme si vypomôcť úvahou. Kto čítal napríklad esej Václava Havla *Moc bezmocných* (október 1978), venovanú pamiatke filozofa Jána Patočku, mohol nazrieť priamo do ideovej anticipácie Nežnej revolúcie a do myšlienkového náboja, ktorý sa ozýval po rokoch na manifestáciách nádeje. Z nemožnosti žiť súčasne v pravde a v lži vyplynula už vtedy logika princípov proti socializmu

ako režimu života v lži a simulácii. Predstava rekonštrukcie spoločnosti spájala sa tu s návrhom k pluralizmu a demokracii, k mravnej obrode človeka, k duchovnému, k spravodlivosti, k univerzalite a humanite, k modernému európanstvu: štáty sa majú udržiavať tými ideálmi, z ktorých sa zrodili.

*

V čom treba teda vidieť hlbinnú podstatu Neuveriteľného? V tejto otázke sa ešte raz vrátime pre poučenie k Marcelovi. Ak má dôjsť v človeku skutočne ku zmene podstatného, musí byť zasiahnuté jeho centrum, vnútro, srdce človeka. Čo je schopné zasiahnuť a obrátiť ľudské srdce tak, že všetko ostatné ho bude nasledovať? *Láska* ako otvorenosť k druhému, ako špecifická účasť na živote druhého, ako participácia na dejoch a veciach, nepýtajúca sa, čo a koľko to vynesie, ale akú hodnotu tým získa moje bytie.

Láska a Účasť sú dva najzákladnejšie a racionálne najnepostihnuteľnejšie fenomény ľudského života, ba ich reflektuje izolovaná imanentná subjektivita. Podľa Marcela je takéto chápanie subjektivity nedobрым dedičstvom racionalistickej a empirickej filozofie po Descartovi. „V ľudskom rode je to, čo je subjektívne, už vo svojej štruktúre intersubjektívne“ [4, s. 198]. Z toho vyplýva, že potreba transcencie smeruje u človeka najbezprostrednejšie k druhému človeku, inak povedané: Ja hľadá Ty, aby v tvorivej výmene s ním našlo poznanie vlastného bytia. V každodennom živote sú ľudské bytosti ovladané prirodzenými starosťami o veci svojho zvláštneho bytia; no len čo sa človek angažuje vo vzťahu s iným človekom na jeho starostiach a potrebách, je už určený vo svojom bytí prítomnosťou bližšieho. Ale aj naopak, sám vstúpil ako účastník do života druhého. V akte tejto vzájomnej komunikácie bytostí sa preveruje objektívnosť slobody a lásky, zračiaca sa v tom, či zaobchádzajú so sebou navzájom ako s hodnotami, ktoré majú svoju nedotknuteľnosť a súčasne sú schopné v sebatranscendencii prekročiť láskou horizont svojej nedotknuteľnosti. Dimenzia týchto vzťahov, napohľad záhadná, je zakotvená v bytostnej intersubjektivite človeka, ktorý citove vždy predjíma túžbu spojiť sa v jednotu s inými, naväzovať spojenie s blízkymi, žiť s nimi v účasti. Ak Descartes hľadal istotu seba a oddôvodnenie Boha v istote „ja musím“, Marcelovi je touto istotou „my sme“.

Tým prichádzame k otázke, ktorú možno azda považovať za nezdôvodnenú analogizáciu Marcelových názorov: či jadro Neuveriteľného v našich manifestáciách neleží práve v tom, že sa stali miestom otvárania sa človeka človeku? Na všetkých účastníkov doliehali rovnaké problémy a ich srdcia po dlhý dobe citovej otupenosti a ľahostajnosti k osudu bližšieho pocítili potrebu potvrdiť svoju Nádej a ochraňovať svoju slobodu vo vzájomnom spojení s inými. Možno iba nakrátko, možno iba v priebehu trvania udalosti sa ozvala v nich citová súdržnosť intersubjektivity, zážitku, ktorý stráca v momente zamerania pozornosti na svet *my* svoju uzavretosť a transcenduje do sveta potrieb spájajúcich ľudí v komunitu. V týchto krátkych okamihoch bol pozorovateľ fascinovaný väčším tým, čo sa odohrávalo vnútri ľudí, ako tým, o čom sa hovorilo a čomu sa aplaudovalo vonku.

S odstupom času možno a treba o skúsenosti z nezabudnuteľných udalostí súdiť triezvejšie, a najmä s ohľadom na krehkosť ľudských bytostí a ich predsavzatí. No nemôže to znamenať spochybnenie veľkosti a správnosti cieľa,

ktoré naše manifestácie Nádeje znamenali pre obnovu slobody a dôstojnosti človeka. Ide o udržanie ich optiky, zbavenej ilúzie zázračného prútika. Možno tu pomôže metafora. Vznešenosť chvíle, keď otvárame dvere dlho očakávanému hostovi, premení sa často v poznanie, že sme nepočítali s tým, aké náročné a azda aj nepríjemné úlohy sme prijatím tejto návštevy vzali na seba, najmä ak sme sa dozvedeli o sebe nepriaznivé veci. Ak sa však udalosťou návštevy potvrdilo v nás presvedčenie, že bez nej by sme žili naďalej v nepravde o sebe, v odstránení ktorej záleží dobro a dôstojnosť našej budúcnosti, potom budeme odhodlane sledovať cieľ nápravy, ktorú nám hosť ukázal.

LITERATÚRA

1. MARCEL, G.: K filozofii nádeje. Praha 1967.
2. MARCEL, G.: Journal métaphysique. Paris 1924.
3. MARCEL, G.: Être et avoir. Paris 1930.
4. Le mystère de l'être. Paris I. 1951.